

УДК 341.4; 343.1

DOI <https://doi.org/10.32782/pdu.2025.2.4>

Л. Л. Лабенська

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародного права
Університету митної справи та фінансів

Л. А. Філянiна

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародного права
Університету митної справи та фінансів

КРИМІНАЛЬНЕ ПРОВАДЖЕННЯ IN ABSENTIA В УКРАЇНІ: ВИКЛИКИ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ, ЄВРОПЕЙСЬКІ СТАНДАРТИ ТА НЕОБХІДНІСТЬ ЗАКОНОДАВЧОЇ АДАПТАЦІЇ

З огляду на триваючу збройну агресію російської федерації проти України особливої актуальності набуває питання здійснення кримінального провадження за відсутності підозрюваного/обвинуваченого (*in absentia*). Масове вчинення міжнародних злочинів, зокрема воєнних злочинів, злочинів проти людяності та геноциду, супроводжується навмисним ухиленням винних осіб від відповідальності, що створює загрозу безкарності та дискредитації судової системи. Відсутність дієвого механізму притягнення до відповідальності підриває довіру до правосуддя, посилює страждання потерпілих і суперечить принципу невідворотності покарання. У статті проводиться системний аналіз правової природи та особливостей провадження *in absentia* у кримінальному процесі України з урахуванням міжнародних стандартів, зокрема практики ЄСПЛ та Суду Європейського Союзу. Завдання дослідження полягає у виявленні проблем застосування заочного провадження, аналізі нормативно-правової бази, узагальненні міжнародного і національного досвіду окремих держав та формулюванні пропозицій щодо удосконалення національного законодавства України.

У дослідженні застосовано сукупність загальнонаукових і спеціально-юридичних методів. Для аналізу законодавства, судової практики та міжнародних стандартів використано аналітичний, системний та порівняльно-правовий методи. Методом правового прогнозування послуговувались для визначення шляхів вдосконалення правового регулювання провадження *in absentia*.

Результати дослідження свідчать, що провадження *in absentia* є необхідним інструментом у системі кримінального правосуддя, що забезпечує реалізацію принципу невідворотності покарання. Водночас його застосування потребує чіткої регламентації та дотримання процесуальних гарантій відповідно до міжнародних зобов'язань України, зокрема у сфері прав людини. Подальше вдосконалення законодавства має ґрунтуватися на збалансованому підході між ефективністю правосуддя та захистом прав обвинуваченого.

Ключові слова: збройна агресія, європейське право, Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ), Суд Європейського Союзу (СЕС), міжнародний злочин, кримінальне провадження за відсутності підозрюваного чи обвинуваченого, права людини.

Постановка проблеми. У сучасних умовах глобалізації та зростаючої мобільності осіб, які скоїли злочини, питання ефективного здійснення кримінального провадження за відсутності підозрюваного/обвинуваченого (*in absentia*) набуває особливої значущості. З огляду на

розвиток національного законодавства України та його адаптацію до міжнародних і європейських стандартів, дослідження правових, процесуальних і гарантійних аспектів провадження *in absentia* є важливим кроком щодо вдосконалення системи кримінального правосуддя. Це дозволить

забезпечити невідворотність покарання при одночасному дотриманні балансу між ефективністю кримінального процесу та гарантуванням основних прав людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На становлення, розвиток та нормативне закріплення кримінального провадження *in absentia* в Україні значною мірою вплинули наукові дослідження провідних українських вчених які аналізували правові підстави, процедуру і гарантії заочного розгляду справ.

Нагрнук-Данилюк О. О. провів комплексне дослідження форм міжнародного співробітництва, що застосовуються під час спеціального кримінального провадження та конкретизував підходи котрі впливають на реалізацію окремих видів міжнародного співробітництва у провадженні *in absentia*, зокрема екстрадиції. Він зазначив, що екстрадиція полягає не тільки в безпосередній видачі особи, а є комплексом різноманітних процесуальних дій і організаційних заходів, що спрямовані на запобігання ухилянню від органів розслідування; розшук особи та забезпечення збереження джерел доказової інформації [1; 2].

Дрозд В. Г. акцентує увагу на недосконалоості законодавчих положень, котрі регламентують процесуальний порядок здійснення спеціального досудового розслідування, а саме, на невизначеності щодо переліку процесуальних дій, що необхідно провести у разі відсутності підозрюваного, а також строків проведення спеціального досудового розслідування [3].

Вапнярчук В. В. досліджує окремі аспекти правової природи спеціального досудового розслідування (*in absentia*) як виняткової форми досудового розслідування. У своїх працях він звертає увагу на особливості ухвалення процесуального рішення у випадку, коли особа підозрюється у вчиненні декількох кримінальних правопорушень, частина з яких підлягає, а частина – не підлягає здійсненню провадження *in absentia* згідно із законом [4, с. 516].

Разом з тим, залишаються недостатньо опрацьованими питання, правових підстав для застосування провадження *in absentia*, а саме: належні процесуальні гарантії прав

підозрюваних/обвинувачених у спеціальному провадженні *in absentia*, а також неоднозначність судової практики застосування *in absentia* в Україні.

Мета статті. Метою цієї роботи є аналіз та систематизація теоретичних та практичних засад кримінального провадження *in absentia* в національному законодавстві, міжнародному і європейському праві, визначення основних проблем та шляхи їх вирішення для забезпечення балансу між ефективністю правосуддя і дотриманням прав людини.

Джерельною базою слугували чинне законодавство України, міжнародні договори, наукові публікації, а також рішення Європейського суду з прав людини та Суду Європейського Союзу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Впродовж останнього десятиліття як у глобальному, так і в українському контексті набуває актуальності питання визначення і реалізації спеціальної (заочної) форми кримінального провадження – *in absentia*. Провадження *in absentia* є особливою формою кримінального процесу, що допускає розгляд справи за відсутності підозрюваного/обвинуваченого (крім неповнолітніх), якщо той ухиляється від явки до органів досудового розслідування, прокурора або суду (заочні провадження). Такий підхід охоплює кілька ключових аспектів сучасної системи кримінального правосуддя, а саме: забезпечення невідворотності покарання, дотримання прав людини, а також ефективну боротьбу зі злочинністю в умовах зростаючої міжнародної мобільності правопорушників та інші.

На нашу думку, питання допустимості проведення досудового розслідування та судового розгляду за відсутності підозрюваного/обвинуваченого (*in absentia*) залишається дискусійним як у міжнародному праві так і національному законодавстві держав, зокрема в контексті дотримання стандартів прав людини і справедливого судочинства. Так, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 року (п. d ч. 3 ст. 14)[5], Додатковий протокол I (п. e ч. 4 ст. 75)[6] та Додатковий протокол II (п. e ч. 2 ст. 6)[7] до Женевських конвенцій 1949 року, Конвенція

про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року (пп. с п. 3 ст. 6) [8] визначають право особи бути присутньою на судовому процесі як невід'ємний елемент права на захист. Разом з тим, окремі міжнародні документи, а саме: Європейська конвенція про міжнародну дійсність кримінальних вироків від 28 травня 1970 року (ст. 21) [9] та Рекомендація № R(87) 18 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам «Щодо спрощення кримінального правосуддя» від 17 вересня 1987 року [10], передбачають можливість винятків із загального принципу обов'язкової присутності обвинуваченого під час судового розгляду. Також, Європейський суд з прав людини неодноразово наголошував, що допускається можливість обмеження цього права за умови дотримання чітко визначених процесуальних гарантій при проведенні слухання за процедурою *in absentia*.

У сучасних реаліях, збройної агресії росії проти України, коли особа яка скоїла кримінальне правопорушення безперешкодно перетинає державні кордони, переховується від правосуддя на території держав, що не співпрацюють із міжнародними та національними правоохоронними органами чи використовують прогалини у міжнародних нормах і національному законодавстві, традиційні механізми правосуддя подекуди виявляються малоефективними. Наприклад: злочини міжнародного характеру, такі як: тероризм, торгівля людьми, корупція, відмивання доходів одержаних злочинним шляхом – організовуються через транснаціональні злочинні мережі, що ускладнює їх розслідування та притягнення винних до відповідальності. Воєнні злочинці, нерідко переховуються на тимчасово окупованих територіях України або знаходяться під захистом держави-агресори. Так, росія, свідомо відмовляється співпрацювати з міжнародними судовими інституціями та заперечує обґрунтованість обвинувачення у скоєнні воєнних злочинів. У таких обставинах застосування кримінального провадження *in absentia* постає як необхідний та ефективний інструмент, котрий дозволяє державі долати бар'єри безкарності та забезпечувати притягнення до відпові-

дальності осіб, які свідомо ухиляються від правосуддя з одночасним дотриманням основоположних процесуальних прав.

Міжнародне право не забороняє проведення заочного досудового розслідування та судочинства, проте висуває низку імперативних вимог, дотримання яких є необхідною умовою визнання такого провадження законним і справедливим в дусі дотримання прав і свобод людини, а саме: гарантування підозрюваному/обвинуваченому належного повідомлення про кримінальне провадження, реальної можливості для захисту та поновлення чи перегляд справи у разі його появи. Базовим міжнародно-правовим документом, що закріплює дані права, є Європейська конвенція з прав людини, котра гарантує право на справедливий суд (ст. 6)[8].

Разом з тим, міжнародні трибунали, такі як Міжнародний трибунал для колишньої Югославії (МТКЮ) та Міжнародний кримінальний суд (МКС), застосовують обмежений варіант *in absentia* – якщо обвинувачений переховується, слідство триває, але повноцінний судовий розгляд можливий лише за наявності обвинуваченого. Наприклад, Слободан Мілошевич, хоча його не судили *in absentia*, розслідування тривало роками до його арешту. Це дозволило швидко почати судовий розгляд після його затримання; Омар аль-Башир (Судан) – МКС висунув йому звинувачення у воєнних злочинах і геноциді, але він досі переховується. Суд продовжує збирати докази, що може полегшити процес заочного розгляду у майбутньому [11].

Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) у своїй прецедентній практиці сформулював чіткі критерії, яким має відповідати кримінальне провадження *in absentia* для того, щоб були дотримані вимоги справедливого суду, передбачені Європейською конвенцією з прав людини. ЄСПЛ постійно наголошує на необхідності дотримання основних процесуальних гарантій для осіб, які беруть участь у кримінальному процесі. До таких гарантій належать, насамперед, право особи бути присутньою на судовому розгляді, право на ефективну правову допомогу, право на належне інформування підозрюваної/обвинуваченої особи у провадженні заочно.

Аналізуючи особливості застосування норм міжнародного, європейського і національного права щодо кримінального провадження *in absentia* на особливу увагу в контексті ефективності правосуддя та дотриманням основоположних прав людини заслуговують Директива (ЄС) 2016/343 та рішення Суду ЄС. Так, Директивою (ЄС) 2016/343 від 9 березня 2016 року Суд ЄС визначає, що право підозрюваного/обвинуваченого бути присутнім на судовому розгляді не є абсолютним. За певних умов підозрюваний/обвинувачений повинен мати можливість, прямо чи мовчазно, але однозначно, відмовитися від цього права (п. 35). Обставинами, за яких можливе винесення рішення щодо винуватості чи невинуватості обвинуваченого, навіть якщо відповідна особа не присутня на судовому розгляді є: своєчасне повідомлення про судовий розгляд та про наслідки неявки, але попри це, особа, не з'являється (п. 36); особа була повідомлена про судовий розгляд і надала доручення адвокату, призначеному державою або обраному самостійно цією особою, для представлення її на судовому розгляді та який представляв обвинуваченого (п. 37)[12].

Разом з тим, Суд ЄС у своєму рішенні від 19 травня 2022 р., справа С-569/20[13], зробив уточнення щодо допустимості заочного кримінального провадження. Відповідно до ст. 8 та ст. 9 Директиви (ЄС) 2016/343 обвинувачений, якого компетентні національні органи, незважаючи на їхні розумні зусилля, не змогли знайти та якому вони відповідно не змогли надати інформацію щодо його судового розгляду, може бути засуджений заочно. У такому випадку дана особа, після повідомлення про вирок повинна мати можливість безпосередньо посилатися на право, надане цією директивою, домогтися відновлення провадження або доступу до еквівалентного засобу правового захисту, що призведе до нового розгляду справи по суті в її присутності. Водночас Суд ЄС чітко зазначає, що цій особі може бути відмовлено в цьому праві, якщо з точних та об'єктивних ознак видно, що вона отримала достатньо інформації, щоб знати, що її буде притягнуто до суду, та навмисними діями і з наміром уникнути правосуддя

перешкоджала органам влади офіційно повідомити їй про цей судовий розгляд. Суд ЄС наголосив, що таке тлумачення відповідає праву на справедливий суд, закріпленому ст. 6 Європейської конвенції з прав людини.

Водночас уже у січні 2025 року Суд ЄС виніс рішення у справі VB II (C-400/23) [14], що значною мірою змінює розуміння стандартів захисту прав обвинувачених відсутніх у судовому засіданні. Дане рішення впливає на подальший розвиток правозастосування в аспекті забезпечення права особи бути присутньою на суді; реалізації повторного розгляду після *in absentia*-вироку; гармонізація практики держав-учасниць ЄС з вимогами ст. 6 Європейської конвенції з прав людини. Зважаючи на поширену практику заочного судочинства в державах європейського Союзу Суд ЄС дійшов висновку, що Директива (ЄС) 2016/343 дозволяє державі: засудити особу *in absentia*, якщо вона ухиляється або не знайдена; надати право на новий судовий розгляд, навіть якщо він відбувається в іншій інстанції, ніж та, що винесла первинний вирок. Таким чином, як Директива (ЄС) 2016/343, так і прецедентна практика Суду ЄС формують уніфікований європейський підхід до застосування провадження *in absentia*, який вимагає балансу між ефективністю судочинства та дотриманням фундаментальних прав обвинуваченого.

Для України як держави, яка гармонізує своє законодавство з європейськими стандартами, особливо важливо забезпечити баланс між ефективністю провадження *in absentia* та реальними гарантіями прав підозрюваного/обвинуваченого. Зокрема, національне законодавство має передбачати чіткий механізм перегляду вироку, ухваленого за відсутності особи, у суді першої інстанції на її вимогу. Крім того, потребує законодавчого уточнення поняття «належного повідомлення» відповідно до практики ЄСПЛ – як необхідної умови справедливого судового розгляду.

Висновки.

1. Спеціальне провадження *in absentia* дозволяє здійснювати досудове розслідування та судовий розгляд щодо підозрюваних/обвинувачених (крім неповнолітніх),

які перебувають поза межами досяжності правоохоронних органів, зокрема тих, хто переховується за кордоном або на тимчасово окупованих територіях.

2. У порівнянні з позицією Європейського суду з прав людини, тлумачення Суду Європейського Союзу свідчить про певне зниження стандартів захисту прав обвинуваченого. ЄСПЛ наполягає на обов'язковості належного виклику особи до суду або добровільної відмови від участі як передумови допустимості провадження *in absentia*. Натомість, Суд ЄС визнає можливість заочного розгляду без підтвердження факту особистого інформування особи, за умови «вжиття достатніх зусиль» з боку держави. Такий підхід створює потенційний ризик формального дотримання процесуальних гарантій: держава може обмежитися мінімальними діями щодо повідомлення, спираючись на можливість повторного розгляду справи. Це відходить від підвищених стандартів ЄСПЛ і потребує майбутнього узгодження між позиціями двох судів.

3. Заочне судочинство у міжнародному кримінальному праві є винятковим інструментом, що застосовується лише у визначених випадках та за умови суворого дотримання процедурних гарантій.

4. Право обвинуваченого бути присутнім на суді є фундаментальним, але не абсолютним, і може бути обмежене лише за умов, що гарантують дотримання принципів справедливого судочинства.

5. Основні міжнародні кримінальні трибунали, що діють на сьогодні, прямо забороняють такі процеси, за винятком окремих гібридних судів з обмеженою юрисдикцією. Натомість ЄСПЛ надає найбільш розвинуту практику і стандарти, які можуть слугувати зразком для держав, у тому числі України, у врегулюванні процедури заочного судочинства.

Список використаної літератури:

1. Нагорнюк-Данилюк О.О. Процесуальні особливості міжнародного співробітництва під час здійснення спеціального кримінального провадження. *Правова позиція*, № 3(40), 2023. С. 206–211
2. Нагорнюк-Данилюк О. О. Поняття, сутність і значення інституту спеціального провадження в кримінальному процесі України. *Право і Безпека*. 2015. № 2. С. 113–120.
3. Дрозд В. Спеціальне досудове розслідування (*in absentia*) як диференційована форма кримінального провадження. *Підприємництво, господарство і право*. № 7. 2020. С. 333–337.
4. Вапнярчук В. В. Спеціальне досудове розслідування (*in absentia*): аналіз окремих питань щодо прийняття рішення про його здійснення. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. С. 516–524.
5. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text
6. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199?find=1&text=%D0%BE%D0%B1%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D1%83%D0%B2%D0%B0%D1%87#w1_1
7. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру (Протокол II) від 8 червня 1977 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_200?find=1&text=%D0%BF%D1%80%D0%B8%D1%81%D1%83%D1%82%D0%BD#w1_1
8. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
9. Європейська конвенція про міжнародну діяльність кримінальних вироків від 28 травня 1970 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_341#Text
10. Rec(87)18 – concerning the simplification of criminal justice. 17.09.1987. URL: [https://search.coe.int/cm/{%22CoEIdentifier%22:\[%2209000016804e19f8%22\],\[%22sort%22:\[%22CoEValidationDate%20Descending%22}\]](https://search.coe.int/cm/{%22CoEIdentifier%22:[%2209000016804e19f8%22],[%22sort%22:[%22CoEValidationDate%20Descending%22}])
11. Al Bashir Case. ICC-02/05-01/09. URL: <https://www.icc-cpi.int/darfur/albashir>
12. Directive (EU) 2016/343 of the European Parliament and of the Council of 9 March 2016 on the strengthening of certain aspects of the presumption of innocence and of the right to be present at the trial in criminal proceedings. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2016/343/oj/eng>

13. JUDGMENT OF THE COURT (Fourth Chamber) 19 May 2022. URL: <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=259606&pageIndex=0&doclang=en&mode=req&dir=&occ=first&part=1&cid=670999>

14. JUDGMENT OF THE COURT (Fourth Chamber). 16 January 2025. URL: <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=294255&pageIndex=0&doclang=EN&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=10200671>

Labenska L., Filianina L. Criminal Proceedings *in Absentia* in Ukraine: Challenges of Armed Aggression, European Standards, and the Need for Legislative Adaptation

Given the ongoing armed aggression of the Russian Federation against Ukraine, the issue of criminal proceedings in the absence of a suspect/accused (in absentia) is of particular relevance. The massive commission of international crimes: war crimes, crimes against humanity, genocide – is accompanied by deliberate evasion of responsibility by the perpetrators, which creates a threat of impunity and discredit to the judicial system. The absence of an effective mechanism for bringing perpetrators to justice undermines confidence in the justice system, increases the suffering of victims, and contradicts the principle of the inevitability of punishment. The article provides a systematic analysis of the legal nature and peculiarities of in absentia proceedings in Ukrainian criminal procedure with due regard for international standards, in particular, the case law of the ECHR and the Court of Justice of the European Union. The purpose of the study is to identify the problems of in absentia proceedings, to analyze the legal framework, to summarize the international and national experience of individual States, and to formulate proposals for improving the national legislation of Ukraine.

The study uses a combination of general scientific and special legal methods. Analytical, systematic, and comparative legal methods were used to analyze legislation, case law, and international standards. The method of legal forecasting was used to identify ways to improve the legal regulation of in absentia proceedings.

The results of the study show that in absentia proceedings are a necessary tool in the criminal justice system, which ensures the implementation of the inevitability of punishment principle. At the same time, its use requires clear regulation and compliance with procedural guarantees in accordance with Ukraine's international obligations, in particular in the field of human rights. Further improvement of the legislation should be based on a balanced approach between the efficiency of justice and the protection of the rights of the accused.

Key words: armed aggression, European law, European Court of Human Rights (ECHR), Court of Justice of the European Union (CJEU), criminal proceedings in the absence of a suspect or accused, international crime, human rights.